

Πολίτευμα¹

Στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, ο οποίος είχε απλωθεί και έξω από την Ελλάδα σε πολλά παράλια της Μεσογείου, μπορεί να διακρίνει κανείς όλο το φάσμα των πολιτειακών μεταβολών. Πολίτευμα, κατά τον Αριστοτέλη, είναι η οργάνωση των αρχών της πολιτείας, η κατανομή των εξουσιών, ο καθορισμός τον κυρίαρχου σώματος και του τελικού σκοπού σε κάθε πολιτική κοινωνία (Πολιτικά ΑΙ, 1289α).

Τρία υπήρξαν τα βασικά πολιτεύματα (της ελληνικής αρχαιότητας):

Η μοναρχία, στην οποία εξουσιάζει ένας [**«ἄνδρὸς ἑνὸς τοῦ ἀρίστου οὐδὲν ἄμεινον ἄν φανείη»** (Ηροδότου, Ιστορίαι, Γ, 82)].

Η ολιγαρχία, στην οποία εξουσιάζουν λίγοι [**«... ἀρίστων ἀνδρῶν οἶκος ἄριστα βουλευματα γίγνεσθαι»** (Ηροδότου, Ιστορίαι, Γ, 81)].

Η δημοκρατία, στην οποία εξουσιάζει ο λαός [**«ἐν τῷ πολλῷ ἔνι τὰ πάντα»** (Ηροδότου, Ιστορίαι, Γ, 80)].

α: Ολιγαρχία

Ι. Από τη βασιλεία στην αριστοκρατία.

Η βασιλεία στη μορφή που τη γνωρίσαμε από τα ομηρικά έπη έπαψε να υπάρχει στα περισσότερα μέρη του ελλαδικού χώρου, κατά τα τέλη του 8ου π.Χ. αιώνα. Σε πολλά μέρη οι βασιλιάδες δεν ανατράπηκαν, αλλά έχασαν την απόλυτη εξουσία που μέχρι τότε ασκούσαν. Διατήρησαν όμως τις στρατιωτικές και θρησκευτικές τους αρμοδιότητες.

Την εξουσία ανέλαβαν οι πλούσιοι ευγενείς, ευπατρίδες (= από καλούς πατέρες), οι **«άριστοι»**, όπως τους αποκαλούσαν, που έως τότε συγκυβερνούσαν, κατά κάποιο τρόπο, με τους βασιλιάδες. Το πολίτευμα, έτσι, μετατράπηκε από μοναρχικό σε αριστοκρατικό.

Ο χρόνος και ο τρόπος της μεταπολίτευσης και η μορφή του νέου πολιτεύματος ποίκιλλαν κατά τόπους. Οι ευγενείς που αντικατέστησαν το βασιλιά στην εξουσία ήταν συνήθως λίγοι (ολιγαρχία). Η **Εκκλησία του δήμου και η Βουλή**, που προϋπήρχαν, διατηρήθηκαν με περιορισμένες και πάλι αρμοδιότητες.

Οι εσωτερικές αντιδράσεις στο νέο πολίτευμα δεν άργησαν να φανούν. Οι αναστατώσεις που ακολούθησαν οφείλονταν, κυρίως στο ότι:

- πολλοί ευγενείς που είχαν μείνει εκτός εξουσίας επιδίωκαν τη συμμετοχή τους σ' αυτήν ή την αποκλειστική διαχείριση της,
- πολλοί από αυτούς που δεν ήταν ευγενείς και είχαν αποκτήσει χρήματα ως έμποροι,

¹ Από την αρχαία γραμματεία την πιο στοχαστική ανάλυση του πολιτικού φαινομένου μας προσφέρει το έργο του Αριστοτέλη «Πολιτικά». Αξίζει να παραθέσουμε ένα σύντομο απόσπασμα από το προοίμιο του έργου: «Παρατηρούμε ότι όλες οι πολιτείες (πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες) έχουν συγκροτηθεί προκειμένου να πραγματοποιούν κάποιο αγαθό για τα μέλη τους, γιατί όλοι οι άνθρωποι όλα όσα πράττουν τα πράττουν με κίνητρο αυτή την προσδοκία, περιμένοντας αυτό που νομίζουν ότι είναι το αγαθό γι' αυτούς». Στα παραπάνω διακρίνουμε το βασικό αξίωμα της Πολιτικής Φιλοσοφίας και το βασικό κίνητρο της ανθρώπινης δράσης.

- πλοιοκτήτες ή βιοτέχνες απαιτούσαν τη συμμετοχή στα κοινά με βάση τον πλούτο του καθενός, και
- πολλοί από το λαό επιδίωκαν την ανατροπή του ολιγαρχικού πολιτεύματος ή τουλάχιστον την καταγραφή των νόμων, προκειμένου να αποφεύγονται οι αυθαιρεσίες σε βάρος τους.

II. Νομοθέτες, Αισυμνήτες.

Ο κίνδυνος εμφύλιας σύρραξης οδηγούσε συχνά άρχοντες και αρχόμενους σε συμβιβαστικές λύσεις: οι πρώτοι, σε ορισμένες περιπτώσεις, ανέθεταν σε ένα πρόσωπο κοινής αποδοχής (ή σε κάποια ομάδα) την καταγραφή των άγραφων έως τότε κανόνων δικαίου ή και τη θέσπιση νέων νόμων. Ο ανώτατος αυτός άρχοντας, που είχε συνήθως απεριόριστη εξουσία για ένα προκαθορισμένο χρονικό διάστημα ή και ισόβια, ονομαζόταν νομοθέτης ή αισυμνήτης. Ο τελευταίος, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ήταν ένας αιρετός τύραννος. Όταν το κριτήριο για να αποκτήσει κάποιος το δικαίωμα του πολίτη οριζόταν με βάση τα εισοδήματά του, τότε το πολίτευμα γινόταν τιμοκρατικό (τίμημα = αποτίμηση του πλούτου). Σε πολλές πόλεις-κράτη ούτε οι γραπτοί νόμοι ούτε η μετατροπή της αριστοκρατίας σε τιμοκρατία έλυσαν τα καίρια προβλήματα: αυτοί που ανήκαν στα ασθενέστερα οικονομικά στρώματα εξακολουθούσαν να υποφέρουν. Έτσι η εσωτερική πάλη συνεχιζόταν με αυξανόμενη ένταση.

III. Τυραννία

Τη λαϊκή δυσαρέσκεια εκμεταλλεύτηκαν σε πολλές πόλεις/κράτη κάποιοι ευγενείς και κατάφεραν «δι' απάτης ή βίας» να αναλάβουν προσωπικά την απόλυτη εξουσία. Οι ίδιοι ονομάστηκαν **τύραννοι** και το καθεστώς που επέβαλαν **τυραννία**. Ο όρος αρχικά δεν είχε καθόλου τη μισητή έννοια που του έδωσαν αργότερα οι Έλληνες και που διατηρήθηκε έως σήμερα. Οι περισσότεροι τύραννοι ήταν αξιωματούχοι του προηγούμενου ολιγαρχικού καθεστώτος που είχαν αποκτήσει κάποια αξιόλογη δύναμη ή ήταν άτομα που είχαν την ικανότητα να εμπνέουν με τα λόγια τους εμπιστοσύνη στους μη προνομιούχους πολίτες.

Οι τύραννοι ήταν ιδιότροποι και ισχυρογνώμονες, αλλά σε πολλές περιπτώσεις ήταν έξοχοι ηγέμονες: αυτοί προ πάντων είναι που για πρώτη φορά επεδίωξαν την ισότητα πλούσιου και φτωχού και παράλληλα μόχθησαν για την ανύψωση του πολιτισμού.

Για να διατηρηθούν στην εξουσία, κατά κανόνα, δημιουργούσαν μισθοφορικό στρατό, κολάκευαν με παροχές και έργα το λαό, εξόντωναν τους πολιτικούς τους αντιπάλους και απέφευγαν πολέμους και εξωτερικές περιπλοκές. Παράλληλα φρόντιζαν για την προσωπική τους προβολή και την απόκτηση μεγάλης προσωπικής περιουσίας. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, κύριο μέλημα τους δεν ήταν το κοινό αλλά το ατομικό τους συμφέρον: **«(ή τυραννίς) πρὸς οὐδέν ἀποβλέπει κοινόν εἰ μὴ τῆς ἰδίας ὠφελείας χάριν»**

Κάτω από τέτοιες συνθήκες η παντοδυναμία των τυράννων δεν ήταν δυνατόν να διαρκέσει για μεγάλο χρονικό διάστημα. Όταν τα τυραννικά καθεστώτα, καταλύονταν, για διάφορους λόγους, το πολίτευμα ή επανερχόταν στην προηγούμενη μορφή του (ολιγαρχία) ή εξελισσόταν προς τη δημοκρατία, (όπως στην περίπτωση της Αθήνας, τέλη του 6ου αρχές του 5ου αι. π.Χ.)

Ουσιαστικά η τυραννίδα έμεινε περιορισμένη στις ιωνικές πόλεις, σ' ένα μέρος των

νησιών και στις πνευματικά πιο ανήσυχες πόλεις της κυρίως Ελλάδας.

β. Δημοκρατία

Είναι αδιευκρίνιστο πότε ακριβώς εμφανίστηκε η δημοκρατία στο πολιτικό προσκήνιο των ελληνικών πόλεων-κρατών. Είναι όμως βέβαιο ότι δημοκρατικά στοιχεία υπήρχαν και σε παλαιότερα πολιτεύματα. Στην Αθήνα, για παράδειγμα, μπορεί η δημοκρατία να θεμελιώθηκε ως πολίτευμα από τον Κλεισθένη και να απέκτησε ουσιαστικό περιεχόμενο με την πολιτική πρακτική του Εφιάλτη και του Περικλή, αλλά οι σχετικές διεργασίες είχαν αρχίσει από τα χρόνια του Σόλωνα (αρχές του 6ου αι. π.Χ.). Τότε, κατά τον Αριστοτέλη, έγινε αρχή της δημοκρατίας². Λέγεται, χαρακτηριστικά, ότι: η Αθήνα του 5ου αι. π.Χ. έζησε με τους κοινωνικούς νόμους του Σόλωνα και τους πολιτικούς του Κλεισθένη. Με δεδομένο ότι κύριο συστατικό της δημοκρατίας στον τομέα των ατομικών δικαιωμάτων ήταν το δικαίωμα όλων των πολιτών να είναι ίσοι απέναντι στο νόμο (**ισονομία**), να μιλούν για τα δημόσια ζητήματα και να εκλέγουν άλλους ή να εκλέγονται οι ίδιοι στα δημόσια αξιώματα του κράτους, μπορούμε να μιλήσουμε από τα μέσα κιόλας του 7ου αιώνα π.Χ. για κάποια δημοκρατικά στοιχεία σε κράτη με, κατά βάση, ολιγαρχικά πολιτεύματα, όπως της Κρήτης (**Κρητική Πολιτεία**) και της Σπάρτης³: όλοι οι Σπαρτιάτες πολίτες, για παράδειγμα, είχαν το δικαίωμα να εκλέγονται **έφοροι**. Και οι έφοροι σταδιακά, ως λαϊκοί αντιπρόσωποι, ανέλαβαν την ουσιαστική διοίκηση του κράτους. Αντιθέτως, στη δημοκρατική Αθήνα μόλις το 457/456 π.Χ. επιτράπηκε στους **ζευγίτες** να εκλέγονται άρχοντες και ακόμα αργότερα στους **θήτες** ^{*}.

Υπήρχε, με άλλα λόγια, μια ποικιλία στον τρόπο και στο χρόνο που κάθε πόλη-κράτος προσέγγιζε τη δημοκρατία, όπως και διαφορετικές απόψεις σχετικά με τη δομή και τη σωστή λειτουργία της ⁴.

Δεν πρόκειται να εξετάσουμε πώς λειτούργησαν τα δημοκρατικά πολιτεύματα σε όλη την Ελλάδα, θα αρκεστούμε σε αδρομερή παρουσίαση των βασικών αρχών και οργάνων της αθηναϊκής Δημοκρατίας, για την οποία και περισσότερες πληροφορίες υπάρχουν και η οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν η πιο αντιπροσωπευτική.

² «Σόλωνα δ' ἔνιοι μὲν οἴονται νομοθέτην γενέσθαι σπουδαῖον, ὀλιγαρχίαν τε γὰρ καταλῦσαι... καὶ δημοκρατίαν καταστήσαι τὴν πάτριον...»

(Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ, 1273, Β, 39).

— Δημοκρατία: δῆμος + κράτος, κρατέομαι = εξουσιάζω. Το πολίτευμα δηλ στο οποίο την εξουσία ασκεί ο λαός.

³ Το πολίτευμα της Σπάρτης αποδιδόταν στο μυθικό νομοθέτη Λυκούργο. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι αυτό δεν ήταν αυθεντικό αλλά μίμηση ανάλογου πολιτεύματος που ίσχυε στην Κρήτη. Ο Πλάτων στους «Νόμους» του ασχολείται με το τελευταίο, δηλαδή την «Κρητική Πολιτεία», την οποία φαίνεται να θαυμάζει περισσότερο απ' όλα τα τότε γνωστά πολιτεύματα.

* **Ζευγίτες** (= όσοι μπορούσαν να συντηρούν ένα ζεύγος βοδιών): τάξη Αθηναίων πολιτών με ετήσιο εισόδημα 200 μέδιμνους (διακοσιομέδιμνοι).

Θήτες: ταξί] Αθηναίων πολιτών με ετήσιο εισόδημα λιγότερο από 150 μεδίμνους.

⁴ Μέσα στα πλαίσια του ολιγαρχικού πολιτεύματος της Σπάρτης λειτουργούσε μια μορφή **έμμεσης** (αντιπροσωπευτικής) **δημοκρατίας** (ο λαός διοικούσε μέσω των **εφόρων** που εξέλεγε), ενώ στην Αθήνα εφαρμόστηκε η **άμεση δημοκρατία** (την εξουσία ασκούσε ο λαός άμεσα με συνέλευση) και οι άλλοι Έλληνες ακολουθούσαν τον ένα ή τον άλλο δρόμο.

1. Κύρια σώματα και φορείς της εξουσίας στο αθηναϊκό πολίτευμα ήταν :

— **Οι εννέα άρχοντες** (βασιλιάς, πολέμαρχος, επώνυμος, 6 θεσμοθέτες) και τα μέλη των **Αρείου Πάγου**⁵, ήταν οι ευγενείς που μετά την πτώση της βασιλείας ανέλαβαν την εξουσία. Ως θεσμός διατηρήθηκαν και κατά την περίοδο του Σόλωνα και της δημοκρατίας αλλά με περιορισμένες δικαιοδοσίες. Ο **Εφιάλτης**, πρώτος, αφαίρεσε τις ουσιαστικότερες αρμοδιότητες από τον Άρειο Πάγο (του άφησε μόνο τις δίκες για φόνο) και τις παραχώρησε στη **Βουλή** ή στην **Εκκλησία του Δήμου**.

— **Βουλή**: τα μέλη της ορίστηκαν από ο Σόλωνα σε 400 (100 από κάθε φυλή) και ανέλαβαν το καθήκον να ετοιμάζουν όσα έπρεπε να συζητηθούν στην Εκκλησία του δήμου. Ο Κλεισθένης, αφού χώρισε την Αττική σε 10 φυλές, ανέβασε τα μέλη της βουλής στα 500 (50 από κάθε φυλή). Οι βουλευτές κάθε φυλής διοικούσαν το κράτος για 36 μέρες το χρόνο. Το διάστημα αυτό οι βουλευτές λέγονταν **πρυτάνεις** και η βουλή πρυτανεύουσα. Ο πρόεδρος (**επιστάτης**) των πρυτάνεων, δηλαδή ο ανώτατος άρχοντας του κράτους, άλλαζε καθημερινά. Δικαίωμα να κληρωθούν βουλευτές είχαν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες που ήταν πάνω από 30 χρόνων. Κατά συνέπεια, και ο πιο ασήμαντος είχε την πιθανότητα να γίνει έστω και για μία μέρα αρχηγός του κράτους. Στα χρόνια του Περικλή οι πιο φτωχοί από τους πρυτάνεις κατά τις 36 μέρες της εξουσίας τους τρέφονταν από το κράτος, για να μπορούν όλοι να συμμετέχουν ενεργώς στην πολιτική ζωή.

Εκκλησία του δήμου: Ο Σόλων όρισε να συμμετέχουν σ' αυτήν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες που είχαν συμπληρώσει το 20ο έτος της ηλικίας τους. Τα μέλη της αποφάσιζαν, ύστερα από συζήτηση, για όλα τα θέματα που πρότειναν οι βουλευτές. Ο Κλεισθένης και ο Περικλής όχι μόνο διατήρησαν την Εκκλησία του δήμου, αλλά και την ενίσχυσαν με νέες δικαιοδοσίες. Ο όρος «εκκλησία» σημαίνει το σύνολο των «εκκλητών», δηλαδή αυτών που φωνάχτηκαν έξω από τα σπίτια τους. Συνεδρίαζε τακτικά τέσσερις φορές σε κάθε πρυτανεία, δηλαδή κάθε εννέα μέρες, και αποτελούσε την έκφραση της λαϊκής θέλησης, της λαϊκής κυριαρχίας: Ψήφισε νόμους και αποφάσιζε για τον πόλεμο, για την εξωτερική πολιτική, για θέματα διατροφής κ.ά. Η ψηφοφορία γινόταν με ανάταση του χεριού ή με βότσαλα, όστρακα, κουκιά. Καθώς όλες οι σημαντικές αποφάσεις παίρνονταν στην εκκλησία, η δραστηριότητα της δημόσιας αρχής περιοριζόταν ουσιαστικά στην επεξεργασία και εκτέλεση των λαϊκών αποφάσεων. Η αρχή ότι δεν κυβερνούσε ο λαός αλλά οι νόμοι ήταν από όλους δεκτή. Όταν όμως οι λαϊκές αποφάσεις υπερέβαιναν την αρχή αυτή, η δημοκρατία έπαυε να λειτουργεί. Είναι γεγονός ότι πολλές φορές ο «δήμος» μετατρεπόταν σε ανεύθυνο και φανατισμένο πλήθος, που αγόταν και φερόταν απ' τις ρητορείες και τα στρεψόδικα επιχειρήματα των δημαγωγών, καθώς και από τις διαθέσεις της στιγμής.

Είχε δίκαιο ο Πλάτων όταν λέει ότι κάθε πόλις όπου τα δικαστήρια δεν λειτουργούν σωστά και οι νόμοι δεν τηρούνται καταντάει «άπολις».

Ηλιαία (αλίζω = συγκεντρώνω): Ήταν το λαϊκό δικαστήριο που αντικατέστησε σταδιακά σε θέματα απονομής δικαιοσύνης τον Άρειο Πάγο. Πρώτος το θέσπισε ο Σόλων. Τα μέλη του εκλέγονταν με κλήρο, ήταν 6.000 (τα 1.000 αναπληρωματικά) και συνεδρίαζαν κατά τμήματα, αλλά σποραδικά σε απαρτία. Τα χρόνια της δημοκρατίας απόκτησε μεγάλη δύναμη. Ήταν ένα δικαστήριο ενόρκων χωρίς δικαστή, γιατί ο άρχοντας

⁵ **Βουλή και Εκκλησία του δήμου**

υπάρχουν σε όλα τα πολιτειακά συστήματα και ο ρόλος τους στη διακυβέρνηση του κράτους και η κοινωνική προέλευση των μελών τους προσδιορίζεται και προσδιορίζει το χαρακτήρα του καθεστώτος [Αννα Ραμού - Χαψιάδη, **Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική. Πολιτειακή εξέλιξη της Αθήνας**. (Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Εκδόσεις Καρδαμίτσα), σ. 124].

που προέδρευε ούτε τους νόμους γνώριζε να ερμηνεύει - αλλά και να γνώριζε δεν είχε το δικαίωμα - ούτε τη διαδικασία να διευθύνει. Κάθε απόφαση δηλαδή της Ηλιαίας ήταν και μια νεότερη διαπίστωση ή εκδοχή της «γενικής έννοιας του δικαίου». Επειδή η απόφαση έβγαινε από τον ανώτατο κυρίαρχο, δηλαδή από το λαό, ήταν αμετάκλητη και έπρεπε να εκτελεστεί αμέσως. Εύκολα μπορεί να φανταστεί κανείς πόσο μεροληπτική μπορεί να ήταν. Ο Αριστοφάνης στις «Σφήκες» του καυτηρίασε τους ηλιαστές⁶.

Οι δέκα στρατηγοί ήταν οι μόνοι άρχοντες που δεν κληρώνονταν, αλλά εκλέγονταν (ήταν αιρετοί) κάθε χρόνο. Το γεγονός αυτό τους έδινε αυξημένο κύρος και δύναμη. Ο ίδιος ο Περικλής εκλέχτηκε 15 φορές συνέχεια και από τη θέση αυτή κυβερνούσε ουσιαστικά μόνος (ενός ανδρός αρχή) του την Αθήνα.

2. Αρκετά ήταν τα μέτρα προστασίας των πολιτών και του πολιτεύματος που, κατά καιρούς, νομοθετήθηκαν:

Οστρακισμός: Οι Αθηναίοι είχαν το δικαίωμα να εξορίζουν για δέκα χρόνια, ύστερα από ψηφοφορία, όποιον θεωρούσαν επικίνδυνο για τη δημοκρατία.

Γραφή παρανόμων: κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να μηνύσει αυτόν που έφερνε στην εκκλησία του δήμου πρόταση για λήψη μέτρων που έρχονταν σε σύγκρουση με τους ισχύοντες νόμους.

Η καθιέρωση μισθού για όσους αναλάμβαναν δημόσια αξιώματα (βουλευτές, ηλιαστές κ.ά.) έδινε τη δυνατότητα και στους πιο φτωχούς να συμμετέχουν ενεργά στα κοινά. Τελικά μόνο οι στρατηγοί και οι άλλοι «αξιωματικοί» του στρατού δεν πληρώνονταν στα χρόνια του Περικλή. Τον 4ο αιώνα π.Χ. ο μισθός επεκτάθηκε και σε όσους έπαιρναν μέρος στην εκκλησία του δήμου ή σε θρησκευτικές γιορτές.

Τα θεωρικά (δωρεάν εισιτήρια για το θέατρο) έδιναν στους φτωχούς πολίτες τη δυνατότητα να παρακολουθούν θέατρο, που πρόσφερε ψυχαγωγία και παιδεία.

Τέλος, με τις **λειτουργίες** το δημοκρατικό πολίτευμα προσπαθούσε να μην επιμερίζεται στο σύνολο των πολιτών το κόστος των έργων που θεωρούσε αναγκαία, αλλά να επιβαρύνει αποκλειστικά τους πλούσιους. Η υποχρέωση του πολίτη να αναλάβει μια λειτουργία άρχιζε ήδη από την περιουσία των τριών ταλάντων.

Οι λειτουργίες διακρίνονταν σε **τακτικές: χορηγία, γυμνασιαρχία, εστίαση, αρχιθεωρία, λαμπαδηδρομία, ιπποτροφία** (= έξοδα για συντήρηση πολεμικού ίππου) κ.ά., και σε **έκτακτες: τριηραρχία, προεισφορά** (= προκαταβολή για αντιμετώπιση έκτακτων πολεμικών αναγκών) κ.ά. Στη χορηγία, δηλαδή τη συγκρότηση, πληρωμή και εξάσκηση του χορού μιας τραγωδίας ή κωμωδίας, ο χορηγός αναλάμβανε τα σχετικά έξοδα. Ο γυμνασιάρχος είχε την υποχρέωση να χρηματοδοτεί κάθε λογής αθλητικές εκδηλώσεις, ιδιαίτερα τη φαντασμαγορική λαμπαδηδρομία.

Αν η πολιτεία ανέθετε σε κάποιον μια λειτουργία κι αυτός έβρισκε πως θα ταίριαζε καλύτερα σ' έναν άλλο, μπορούσε να ζητήσει δημόσια επανεξέταση της περίπτωσης και, αν κατόρθωνε να αποδείξει τον ισχυρισμό του, απαλλασσόταν από την υποχρέωση. Ο άλλος μπορούσε ν' αντισταθεί κάνοντας την πρόταση ν' αλλάξει την περιουσία του μ' εκείνη του ενάγοντος: και για τις δύο πλευρές επρόκειτο για μια πολύ δύσκολη κατάσταση,

⁶ «— θα κάνεις αυτά που γίνονται και εκεί. Όταν μια δουλίτσα κρυφανοίξει την πόρτα, θα της βάζεις πρόστιμο μόνο μία δραχμή. Τι άλλο και εκεί θα έκανες κάθε φορά; Μα θα είναι πιο καλά εδώ. Να, σαν είναι λιακάδα, θα λιάζεσαι σαν Ηλιαστής στον ήλιο. Χιονίζει: καθισμένος πλάι στο τζάκι. Βρέχει; θα μπαίνεις μέσα. Κι αν ξυπνήσεις μεσημέρι, κανένας θεσμοθέτης δε θα σου κλείσει την καγκελόπορτα». (Αριστοφάνης, *Σφήκες*, 767-775).

* Κατά τον Αριστοτέλη (Αθηναίων Πολιτεία, 22) ο σχετικός νόμος ψηφίστηκε το 508/507, αλλά εφαρμόστηκε μόλις το 487. Ονομάστηκε οστρακισμός, γιατί οι Αθηναίοι έγραφαν πάνω σε ένα όστρακο το όνομα εκείνου που έκριναν ότι πρέπει να εξοριστεί. Ο Αρμιστοκλής, ο Κίμων κ.ά. υπήρξαν θύματα του.

που έτσι κι αλλιώς κατέληγε στην ανάθεση της λειτουργίας σε κάποιον. Αυτό ονομαζόταν **αντίδοσις**. Κάτι άλλο πάλι ήταν η **επίδοσις**, η εθελοντική εισφορά «για τη σωτηρία του κράτους», την οποία καλούνταν να αναλάβει ένας πολίτης έπειτα από λαϊκή απόφαση, με δέλεαρ μελλοντικές τιμές.

Ό,τι κι αν προσάψει κανείς στην Αθηναϊκή δημοκρατία, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αποτελούσε το υπόστρωμα για την ανάπτυξη του Ελληνικού πνεύματος.

Το πολίτευμα αυτό στηριζόταν σε *τρεις βασικές αρχές*:

ισονομία, δηλαδή ισότητα όλων μπροστά στο νόμο,

ισοτιμία, δηλαδή το δικαίωμα όλων των πολιτών να κατέχουν τιμητικές θέσεις, και

ισηγορία, δηλαδή την πλήρη ελευθερία του λόγου.